

Výslovnostné realizácie dvojhlásky *ô* v súčasných hovorených prejavochoch na báze Slovenského hovoreného korpusu

Agáta Karčová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Abstract. This paper focuses on the distribution of several realisations of the diphthong *ô* and the examination of the factors affecting its pronunciation. The material base of our analysis has been the Slovak spoken corpus (thereinafter SSC) processing monologic as well as dialogic speech recordings of Slovak inhabitants. Among the analysed factors affecting the pronunciation of the chosen diphthong we have included such attributes as spontaneity and formality of speech as well as the circumstances resulting from the relation of speakers, i.e. the equality of partners and the fact whether they know each other or not. All the words containing the diphthong *ô* extracted from SSC have been classified according to their frequency and, consequently, the different ways of pronunciation of the diphthong *ô* have been verified. We have thus found out that the correct pronunciation of the diphthong *ô* occurred mostly in the words with the root *[DÔ]LEŽ, DÔ-VER; the pronunciation of *ó* instead of the diphthong *ô* was most frequently observed in the words with the roots ÖSM, VÖBEC, *•MÖC/Ž; the pronunciation of the vocal *o* instead of the diphthong *ô* was preferably used in the derivatives MÖJ, ÍŠŤ. Further we have come to the conclusion that there is no relation between the pronunciation of the diphthong *ô* and its position in the word (according to the syllable order in a word). On the other hand, we have paid only marginal attention to the influence of a dialect on the pronunciation of the diphthong *ô*. In this regard we have analysed the most typical examples of central Slovak dialects, where the diphthong *ô* occurs in the position of an inflectional morpheme of adjectives and participles (*dobrô, peknô*), however, this was predominantly the case of metalinguistic usages.

Úvod

Dvojhlásky tvoria integrálnu súčasť inventára slovenských hlások. Sú charakteristické svojou nedeliteľnosťou, sonórnosťou a kĺzavosťou. Z hľadiska kvantity ich chápeme rovnako ako dlhé samohlásky. Sú slabikotvorné, zložené z neslabičného a kratšieho segmentu (*ĩ* alebo *ũ*) a dlhšieho segmentu (*a, e, u* alebo *o*), v ktorom je vrchol sonórnosti, preto sú diftongy stúpavé (porov. Kráľ – Sabol, Fonetika a fonológia, s. 212 – 214).

Používatelia slovenčiny v bežnej reči často nevyslovujú dvojhlásky podľa pravidiel spisovnej výslovnosti. V mnohých prípadoch ich vyslovujú zjednodušene, a to ako jednu dlhú samohlásku (*ia>á, ie>é, iu>ú, ô>ó(ú)*) alebo ako krátku samohlásku (*ia>a, ie>e, iu>u, ô>o*). Pre obyvateľov východoslovenského a západoslovenského regiónu je tiež obvyklá výslovnosť diftongov ako spojenia hlások *j + a, á, e, é, u, ú* (porov. Kráľ, Pravidlá slovenskej výslovnosti, s. 43). V niektorých prípadoch je dvojhláska vo výslovnosti nahradená heterosylabickým spojením (*ia>ija(íjá), ie>ije(íjé), iu>iju(íjú)*) a v dvojhláske *ô* sa *ũ* nahrádza spoluhláskou *v* (najmä v pozícii na začiatku slova).

Zaujímalo nás, aká je distribúcia rôznych realizácií dvojhlásky *ô* a aké faktory ovplyvnili jej výslovnosť v konkrétnych prípadoch. Naším cieľom bolo preskúmať výslovnostné realizácie dvojhlásky v bežnej reči používateľov slovenčiny a ako vhodná báza nám poslúžil Slovenský

hovorený korpus (ďalej SHK), ktorý zahŕňa zvukové záznamy hovorených prejavov dospelých používateľov slovenčiny žijúcich v rôznych oblastiach Slovenska spolu s prepisom týchto nahrávok do písomnej podoby. Množstvo nahrávaných osôb, rôznosť tém rozhovorov a ich spontánnosť, monologické aj dialogické prejavy v SHK a žánrová pestrosť nahrávok umožňujú zistiť objektívne a relevantné výsledky.

Opis vybraných transkripčných pravidiel SHK

Na prepis zvukových záznamov do Slovenského hovoreného korpusu sú vypracované vlastné pravidlá, tzv. transkripčný manuál. Na vyhľadávanie sme využili predposlednú verziu SHK *s-hovor-2.9*, vytvorenú v roku 2010, ktorá zahŕňa 1 645 071 tokenov (textových jednotiek) a obsahuje nahrávky v celkovej dĺžke 178 hodín 28 minút. Ide o internú, nezverejnenú verziu SHK.

V prepise sa využívajú zásady slovenského foneticko-etymologického pravopisu a odchýlky od spisovnej alebo štandardnej výslovnosti sa zaznačujú bezprostredne za slovom za znakom lomené (môžem/môžem). Rozsiahlosť materiálu a časová náročnosť prepisu umožňujú zachytávanie iba niektorých výslovnostných javov, akými sú nevyslovenie celého slova, lapsus, skomolenina. Pri samohláskach sa zachytáva zámena jednej hlásky za inú, dlhá výslovnosť krátkeho vokálu a krátka výslovnosť dlhého vokálu. V prípade zachytenia realizácie dvojhlások sa zaznamenáva bežná výslovnosť alebo nahradenie dvojhlásky dlhou alebo krátkou samohláskou, prípadne jej zámena za heterosylabické spojenie.

To, či je samohláska vyslovená ako dlhá alebo krátka, je z bežného počutia v mnohých prípadoch ťažko určiteľné. Dĺžka vokálov môže byť absolútna a relatívna. Á. Král (1989) ich opisuje takto: „Absolútna dĺžka závisí od tempa reči. Jazykovo je dôležitá relatívna dĺžka hlások, t. j. pomer trvania krátkej a dlhej hlásky, resp. subjektívne vnímanie dĺžky určitej hlásky v závislosti od dĺžky hlások v jej okolí.“

Dôležitým faktom je, že „realizácia dlhého nositeľa slabičnosti nie je vždy „kvantitatívnym“ súčtom času realizácie dvoch timbrovo totožných krátkych vokálov (pri dlhej samohláske), resp. dvoch timbrovo diferencovaných vokálov (pri dvojhláske), čo potvrdzujú údaje o výslovnostnom pomere súčtu príslušných krátkych vokálov a dlhých vokálov a diftongov“ Sabol – Bónová – Sokolová, s. 36. Z podrobných meraní vyplýva, že súčet času trvania dvoch krátkych vokálov *u + o* je 150 ms, pričom výslovnosť diftongu *ô* je v priemere 115 ms. Trvanie diftongu je kratšie ako trvanie dlhej samohlásky (porov. tamže).

Faktory ovplyvňujúce výslovnosť dvojhlások

Medzi faktory, ktoré ovplyvňujú reálnu výslovnosť dvojhlások, môžeme zaradiť množstvo

skutočností súvisiacich s dispozíciami a návykmi hovoriaceho (vek, vzdelanie, pôvod, používanie nárečia, miesto trvalého bydliska), ako aj s prejavom a jeho atribútmi, akými sú štýlová zaradenosť konkrétneho rečového prejavu a všetky okolnosti jeho realizácie (situácia, monologickosť vz. dialogickosť, pripravenosť/spontánnosť prehovoru, súkromnosť/verejnosť, čas na rozhovor, vedomie o nahrávaní a médium nahrávania).

Významným faktorom sú, samozrejme, aj fonologické a morfonologické činitele, hlavne zvukové okolie dvojhlásky, pozícia dvojhlásky v rámci slova a dĺžka slova, poloha dvojhlásky ako súčasti koreňa alebo prefixu, príp. sufixu (v prípade zdobnenín), frekventovanosť slova, v ktorom sa dvojhláska nachádza.

Zvolili sme si niektoré z týchto faktorov, ktoré sa nám javili ako dôležité a zároveň overiteľné vzhľadom na povahu skúmaného materiálu, a overovali sme ich súvislosť a relevantnosť pre realizáciu vybraného diftongu *ô*.

Metadáta o prejave a hovoriacich (spontánnosť/pripravenosť, formálnosť/neformálnosť, hovoriaci sa poznajú/nepoznajú, hovoriaci sú rovnocenní/nerovnocenní partneri)

Závislosť spôsobu výslovnosti dvojhlásky *ô* od druhu prehovoru a vzťahu medzi hovoriacimi sme overili na výskytoch slova *vôbec* v SHK. Toto slovo sa v korpuse vyskytovalo spolu 812-krát, čo je dostatočný počet na analýzu, a zároveň je nesklonné, preto bolo vhodné ako vzorka na overovanie.

Slovo *vôbec* bolo z celkového počtu výskytov (812) vyslovené 375x náležite s diftongom [ʊo], 200x bolo vyslovené s vokálom [o:] (v SHK zaznamenané ako *ó*, keďže podľa transkripčného manuálu zmenu dvojhlásky na dlhú samohlásku označujeme dĺžňom nad príslušnou samohláskou); výslovnosť s krátkym [o] namiesto dvojhlásky bola zachytená 237x. Predpokladali sme, že tieto výslovnosti okrem iných faktorov súviseli aj s okolnosťami, ktoré sa týkajú samotnej nahrávky a sú zachytené v metadátach, a síce, či bol uskutočnený rozhovor spontánny alebo riadený, či bol prejav formálny alebo neformálny; ako aj s informáciami o vzájomnom vzťahu hovoriacich (uvádzaný aj pri monologických prejavoch ako vzťah prednášajúceho a poslucháčov) o tom, či sa hovoriaci navzájom poznajú, či sú navzájom v rovnocennom alebo v nerovnocennom vzťahu, pričom nerovnocennosť chápeme ako rozdielnosť vo veku (vzťah dospelého a dieťaťa), vzdelaní (vyučujúci a žiak/študent, odborník a laik), profesijnom zaradení (nadriadený a podriadený) a pod. Každý údaj v metadátach má hodnotu y (áno), n (nie), yn (nevyhranené) alebo – (neurčené/nezistené).

V prípade, že berieme do úvahy všetky 4 údaje, tak spisovná výslovnosť s [ʊo] sa nachádzala najčastejšie v nahrávkach s metadátami v poradí: spontánnosť, formálnosť prehovoru, hovoriaci sa poznajú, hovoriaci sú si rovnocenní: y n y y (95x), n n y y (54), n y n y (39x), n y n n

(27x), n y n - (25x). Najväčší výskyt slova *vôbec* vysloveného s [ʊo] bol v prejavoch, ktoré boli spontánne, neformálneho charakteru, hovoriaci sa navzájom poznali a boli si rovnocennými partnermi. Na druhom mieste to boli najčastejšie prejavy s tými istými údajmi, len prvá hodnota bola iná – išlo o riadené, nie spontánne rozhovory.

Výslovnosť s [o:] namiesto [ʊo] bola najčastejšia v nahrávkach s metadátami: n n n n (42), n y n y (41), n n n y (30), n y n - (24), n y n n (16); najvyššie frekvencie sa ukazujú pri riadených/pripravených prejavoch a rozhovoroch, ktoré môžu byť formálne aj neformálne, hovoriaci sa navzájom nepoznajú.

Prevaha výslovnosti slova *vôbec* s [o] namiesto [ʊo] je v nahrávkach, kde sú súčasne tieto štyri údaje: y n y y (57), n y n y (37), n n n n (21), n y n n (18), n y n - (17). Najviac výskytov je, podobne ako pri náležitej výslovnosti [ʊo], v spontánných neformálnych nahrávkach, kde sa účastníci rozhovoru poznajú a sú si rovnocennými komunikačnými partnermi, ďalšiu väčšiu skupinu nahrávok s výslovnosťou [o] tvoria tie, ktoré sú pripravené, formálne, účastníci v nich sa nepoznajú, ale sú si rovnocennými partnermi.

Z uvedeného vyplýva, že hľadanie konkrétnych výskytov so štvoricou údajov o metadátach preukazuje isté tendencie. Priezračnejšia a vyhranenejšia je však štatistika utvorená z izolovaných horeuvedených parametrov. Vyselektované údaje uvádzame v nasledujúcich tabuľkách:

Tabuľka 1 Parameter *spontánnosť prehovoru*

spont/pron	[pron=.*ô.*]	[pron=.*ó.*]	[pron=.*o*]	spolu
y	147	23	89	259
n	205	173	141	519
yn	3	1	0	4
neurčené	20	3	7	30
spolu	375	200	237	812

výskytov spolu

Tabuľka

2

Paramete
r
formálno
st'
prehovor
u
formal/pron

y

[pron=.*ô.*]

[pron=.*ó.*]

[pron=.*o*]

150

90

96

336

n

201

107

138

446

yn

0

0

0

0

neurčené

24

3

3

30

[pron=.*o*]

375

200

237

812

spolu

Tabuľka 3

výskytov spolu

Paramete
r
hovoriaci
sa
poznajú

y

[pron=.*ô.*]

[pron=.*ô.*]	183	38	108	329
n	156	159	124	439
yn	16	0	2	18
neurčené	20	3	3	26
				812

Tabuľka

4

Paramete

r

*rovnocen**nost'**komunik**ačných**partnerov**equal/pro**n*[pron=.*o*]sp
olu

výskytov spolu

375

200

237

y[pron=.*ô.*]

[pron=.*ó.*] 265

n 62

yn 0

neurčené 48

výskytov spolu 375

103

70

0

27

200

146

64

0

27

237

514

196

0

102

812

Z údajov uvedených v tabuľke 1 vyplýva, že v spontánnych prejavoch bola výslovnosť slova *vôbec* najčastejšie s [ô], menšie zastúpenie mala výslovnosť s [o], zriedkavo sa diftong nahrádzal dlhou samohláskou [ó]. V prejavoch vopred pripravených alebo riadených opäť prevládala spisovná výslovnosť, ale pri zjednodušovaní diftongu sa tento častejšie nahrádzal dlhou ako krátkou samohláskou *o*. Môžeme zhrnúť, že z celkového počtu výskytov slovo *vôbec* (812) sa nachádzalo v oveľa menšom zastúpení v spontánnych prejavoch (259), čo predstavuje len 31,90 % z celkového počtu v porovnaní s riadenými rozhovormi, kde sa toto slovo nachádzalo 519x (64 %). Z výsledkov môžeme vyvodit' tendenciu uprednostňovania výslovnosti s *ô* v spontánnych aj riadených prejavoch, pričom zamieňanie *ó* za *ô* bolo typickejšie pre riadené rozhovory, výslovnosť krátkeho *o* za *ô* bolo častejšie v spontánnych prejavoch.

Pri rozdelení výskytov podľa kritéria formálnosť/neformálnosť rozhovoru (tabuľka 2) je počet výskytov väčšmi vyrovnaný – najviac výskytov bolo pri formálnych prejavoch opäť v prospech diftongu *ô*, zamieňanie dvojhlásky za krátky alebo dlhý vokál (*ó* alebo *o*) bolo približne rovnako zastúpené. Pri neformálnych prejavoch je výskyt výslovnosti s *o* v miernej prevahe oproti výslovnosti s *ô*. Zo všetkých číselných údajov v tejto tabuľke môžeme zároveň určiť, že slovo *vôbec* sa vyskytuje častejšie v neformálnych prejavoch (447 prípadov), pričom určenie tendencie k preferovaniu niektorého zo spôsobov zjednodušenej výslovnosti sa určiť nedá, lebo sú v pomerne vyrovnanom zastúpení.

Pri rozdelení výslovnosti podľa vzťahov medzi hovoriacimi sa ukazujú výraznejšie tendencie pri preferovaní niektorého zo spôsobov výslovností *ô* v slove *vôbec*. Pri rozčlenení výskytov na základe údajov o tom, či sa hovoriaci navzájom poznajú (tabuľka 3), výrazne prevažuje výslovnosť [vôbec] v prípadoch, že sa hovoriaci nepoznajú, ako pri opačnej situácii. Výslovnosť s *ô* oproti súčtu výslovností s *ó* a *o* mierne prevažuje v rozhovoroch, kde sa hovoriaci poznajú, zatiaľ čo výslovnosť s *ô* bola vo výraznej menšine v prospech prípadov zjednodušenia diftongu v rozhovoroch, kde sa hovoriaci navzájom nepoznali. Z celkového počtu výskytov bolo slovo *vôbec* použité 439x v rozhovoroch, kde sa hovoriaci nepoznali, v 329-ich prípadoch v rozhovoroch, kde sa hovoriaci navzájom poznali.

Tendenciu vyššej frekvencie výslovnosti *ô* v prejavoch, kde sú hovoriaci v rovnocennom vzťahu oproti nerovnocennému (tabuľka 4) (52 % vs. 32 %) oslabuje počet výskytov nezisteného údaja (12,80 %). Treba poznamenať, že údaj o rovnocennosti komunikačných partnerov nie je vždy možné zistiť z predmetu konverzácie ani vyčítať z ostatných parametrov, preto je podiel neurčených vysoký. Prevažujúci počet výskytov s *ó* alebo *o* je v nahrávkach, kde sú hovoriaci nerovnocennými partnermi. Rozhovory medzi rovnocennými partnermi mali vyšší počet výslovností slova *vôbec* s *ô*, v prípade jeho zjednodušovania bolo častejšie vyslovené krátke *o* ako dlhé *ó*. Z celkového počtu

bolo slovo *vôbec* použité v 63,3 % v nahrávkach s hovoriacimi v rovnocennom vzťahu, v 24,14 % v nahrávkach s hovoriacimi vo vzťahu nerovnocennom, a v 12,56 % bol údaj nezistený.

Slovné druhy a koreňové morfémy

Po selekcii všetkých najfrekventovanejších tvarov slov s grafémou *ô* sme ich rozčlenili podľa jednotlivých slovných druhov. Najpočetnejšie substantíva ženského rodu s grafémou *ô* boli: *pôda* (150), *(ne/svoj)vôľa* (73), *dôvera* (42), *pomôcka* (33) a *hrôza* (26). Najčastejšie tvary feminína, v ktorých sa *ô* vyskytuje len v tvaroch G sg, sú: *(auto)škôl* (42), *(prvo/vel')hôr* (15), *hodnôt* (13), *rôt* (11) a *hrôz* (2).

V rámci substantív s dvojhláskou *ô* sa vykryštalizovala rozsiahla skupina zdobnenín, kde *ô* figuruje ako:

1.súčasť koreňa slova, kde sa zmenou *o>ô* + sufixom *-(o)k* vytvorila zdobnenina: (*batoh>batôžok*; *drobnosť>drobnôstka*; *noha>nôžka*); v SHK ide o slová a ich tvary: *batôžok*, *batôžtek*, *drobnôstka*, *komôrka*, *kôpka*, *krôčik*, *miestnôstka*, *nôžka*, *plôška*, *plôtik*, *potôčik*, *rôčik*.

2.súčasť sufixu – deriváty už (aj formálne) zdobnených substantív: (*baterka>baterôčka*, *knižka>knižôčka*). Do tejto skupiny začleňujeme slová: *baterôčka*, *bodôčka*, *gulôčka*, *hračôčka*, *knižôčka*, *kvapôčkový*, *lampôčka*, *šatôčka*, *stoličôčka*.

3.formálne zdobneniny, v ktorých je slovotvorný formant rovnaký ako pri zdobneninách (**lahoda>lahôdka*, **lichota>lichôtká*, **/zast. lože>lôžko*), alebo ktoré pomenúvajú iný podobný druh entity ako motivant, nejde však o slovo označujúce menší jav alebo citový vzťah k označovanému javu (*škola>škôlka*). V SHK sa vyskytli tieto slová z danej skupiny: *lahôdka*, *lichôtká*, *lôžko*, *škôlka*, *škôlkarka*.

Medzi maskulína s najvyšším zastúpením patria tvary slov: *spôsob* (772), *dôvod* (224), *dôstojník* (97), *dôchodok* (80), *dôsledok* (72), *drôt* (55), *pôvod* (54), *stôl* (54), *dôchodca* (30), *dôkaz* (28), *dôraz* (19), *kôň* (15), *pôst* (12), z nich slová *stôl* a *kôň* majú v koreni slova dvojhlásku *ô* iba v základnom tvare.

Frekvencie adjektív, pronomín a numerálií sú: *môj* (1025), *rôzny* (562), *(naj)dôležit(ejš)í* (417), *ôsmy* (299x vrátane kompozít), *pôvodný* (140). Zámeno *onô* malo 1 výskyt.

Najvyšší počet výskytov v rámci sloviac má celkovo najfrekventovanejšie modálne sloveso *(ne)môcť* (3343). V pomere k nemu vykazujú ostatné slovesá oveľa nižšiu početnosť: *(ne)isť* (421; tvary budúceho času), *(ne)pomôcť* (262), *(ne)dôjsť* (70), *(ne)zdôrazňovať* (54).

Nesklonné adverbiá, prepozície a partikuly mali nasledujúce počty výskytov: *(naj/ne)skôr* (959), *vôbec* (812), *rôzne* (322), *kvôli* (228), *pôvodne* (66), *dôkladne* (17).

Všetky slová s *ô* sme následne roztriedili podľa koreňovej morfémy a k základu priradili aj všetky odvodeniny, napríklad:

DRÔT – drôt, drôtik, drôtený, zadrôtovaný, drôtkovanie

[DÔ]RAZ – dôraz, dôrazne, dôraznejšie, dôrazový, zdôraznenie, zdôraznený, zdôrazniť, zdôrazňovať, nezdôrazňovať,

DÔ-VER – dôvera, dôverčivý, dôverne, dôverník, dôvernosť, dôverovať, nedôverovať, dôveryhodno, nedôveryhodne, nedôveryhodnosť, dôveryhodný, nedôvera, nedôverčivo, nedôverivo, nedôverčivý, sebadôvera, zdôveriť.

Tieto koreňové morfémy sme zoradili podľa frekvencie:

MORFÉMA	POČET VÝSKYTOV	MORFÉMA	POČET VÝSKYTOV	MORFÉMA	POČET VÝSKYTOV
MÔJ-Ø	1025	[DÔ]SLED	87	VÔŇ	6
*SKOR (SKÔR)	959	DRÔT	82	NÔŽ	5
VÔBEC	81	[DÔ]RAZ	78	BÔL	3
RÔZN	569	DÔ-JS-ť	70	PÔ-ŽI-t-ok-Ø	3
*[DÔ]LEŽ	429	VÔĽ	70	HÔR-n-y	2
ÍS-ť	420	*•STÔL	54	KÔL	3
[PÔ]SOB	1205	DÔ-KAZ	31	KÔL-ň-a	2
ÔSM	299	CHÔDZ	31	*•KÔŠ	2
[DÔ]VOD	247	HRÔZ	29	PÔ-VAB-	2
*•MÔC/Ž-ť	3652	[DÔ]KLAD-n	20	VÔL	3
K-VÔL-I	228	PÔ-ROD	17	NEOKRÔCHAN	1
PÔ[VOD]	196	PÔST	17	[DÔ]MYSEL	1
PÔD	156	KÔŇ	15	KNÔT	1
*•[DÔ]STOJ	152	KÔR	7	NÔT	1
DÔ-CHOD-	121	PÔ-ŽIČ-	7	POTÔŇ	1
DÔ-VER-	119	TO[BÔŽ]	7	ŠTÔL-ň	1
				V-Ô-KOL	1

* viazaná koreňová morféma

• neviazané polysémantické morfémy

Zisťovali sme spôsoby výslovnosti diftongu *ô* v slovách s najfrekventovanejšími koreňovými morfémy (frekvencia nad 100 výskytov). Výsledky sú uvedené v nasledujúcej tabuľke:

koreňová	počet	výslovnosť	výslovnosť	výslovnosť	výslovnosť	výslovnosť	výslovnosť
----------	-------	------------	------------	------------	------------	------------	------------

morféma	výskytov	ô	ó	o	ô (v %)	ó (v %)	o (v %)
*•MÔC/Ž	3652	1917	715	1019	52,49	19,58	27,9
[PÔ]SOB	1205	1060	45	98	87,97	3,73	8,13
MÔJ	1025	380	42	601	37,07	4,1	58,63
*SKOR (SKÔR)	959	845	16	98	88,11	1,67	10,22
VÔBEC	812	378	199	237	46,44	24,45	29,12
RÔZN	569	528	21	14	92,79	3,69	2,46
*[DÔ]LEŽ	429	412	8	7	96,04	1,86	1,63
ÍS	420	191	27	200	45,48	6,43	47,62
ÔSM	299	123	98	77	41,14	32,78	25,75
[DÔ]VOD	247	221	20	7	89,47	8,1	2,83
K-VÔL-I	228	215	3	8	94,3	1,32	3,51
[PÔ]VOD	196	174	7	15	88,78	3,57	7,65
PÔD	156	148	7	0	94,87	4,49	0
*•[DÔ]STOJ	152	109	22	21	71,71	14,47	13,82
DÔ-CHOD	121	102	16	3	84,3	13,22	2,48
DÔ-VER	119	114	4	1	95,8	3,36	0,84

Správna výslovnosť dvojhlásky *ô* sa najviac uplatňuje pri slovách s koreňom *[DÔ]LEŽ, DÔ-VER, PÔD, K-VÔL-I, RÔZN, najmenej pri zámenách s koreňom MÔJ, radových číslovkách s koreňom ÔSM, pri slovesách s koreňom slova ÍS a príslovke VÔBEC.

Najvyššia tendencia k nahrádzaniu *ó* za *ô* bola pri slovách s koreňmi ÔSM, VÔBEC, *•MÔC/Ž, *•[DÔ]STOJ, najnižšia pri koreňoch K-VÔL-I, *SKOR (SKÔR), *[DÔ]LEŽ.

Nahrádzanie *ô* krátkym *o* bolo najčastejšie pri výslovnosti slov a ich odvođeninách s morfémi MÔJ, ÍS, VÔBEC, *•MÔC/Ž; najmenej alebo ani raz pri slovách s koreňovou morfémi PÔD, DÔ-VER, *[DÔ]LEŽ.

Závislosť výslovnosti dvojhlásky *ô* od jej pozície v slove

Medzi predpokladanými faktormi, ktoré môžu ovplyvňovať spôsob výslovnosti diftongov, sme uviedli aj fonologické činitele, medziiným aj pozíciu dvojhlásky v slove. Pokúsili sme sa zistiť frekvenčné údaje, ktoré by nám ukázali, či je daná hypotéza smerodajná. Na jej potvrdenie či vyvrátenie by sa, samozrejme, žiadalo urobiť prehľad s omnoho väčším množstvom tvarov; zatiaľ sme spracovali len tvary s najfrekventovanejšou koreňovou morfémi *•*môc/ž*. Tie sme rozdelili

podľa toho, či sa dvojhláska *ô* nachádza v 1., 2. alebo 3. slabike slova (do úvahy sme brali aj negované slovesá, tvary transgresívu, činných a trpných prídavných).

Tabuľka 1 *Diftong ô v 1. slabike slova (slovesá môcť a zmôcť)*

1. slabika	všetky výskyty	ô	ó	o
<i>môcť</i>	2695	1395	539	761
<i>zmôcť</i>	2	1	0	1
spolu slová s <i>ô</i> v 1. slabike	2697	1396	539	762
percentuálne rozloženie	100,00%	51,76%	19,99%	28,22%

Tabuľka 2 *Diftong ô v 2. slabike slova (slovesá nezmôcť, nemôcť, vymôcť, premôcť, pomôcť)*

2. slabika	všetky výskyty	ô	ó	o
<i>nezmôcť</i>	1	0	0	1
<i>nemôcť</i>	654	288	151	215
<i>vymôcť</i>	1	1	0	0
<i>premôcť</i>	2	2	0	0
<i>pomôcť</i>	243	188	18	37
spolu slová s <i>ô</i> v 2. slabike	901	479	169	253
percentuálne rozloženie	100,00%	53,16%	18,76%	28,08%

Tabuľka 3 *Diftong ô v 3. slabike slova (slovesá nepomôcť, napomôcť, dopomôcť, vypomôcť)*

3. slabika	všetky výskyty	ô	ó	o
<i>nepomôcť</i>	19	8	6	5
<i>napomôcť</i>	2	2	0	0
<i>dopomôcť</i>	3	3	0	0
<i>vypomôcť</i>	2	1	0	1
spolu slová s <i>ô</i> v 3. slabike	26	14	6	6
percentuálne rozloženie	100,00%	53,85%	23,08%	23,08%

Po porovnaní percentuálneho rozloženia výslovnosti dvojhlásky *ô* v pozícii 1., 2. aj 3.

slabiky od začiatku slova jasne vidíme, že každý zo spôsobov výslovnosti má vo všetkých pozíciách takmer totožné zastúpenie. Z uvedeného vyplýva, že pozícia diftongu v rámci slova zrejme nie je natoľko relevantná ako zvukové okolie dvojhlásky, keďže to bolo vo všetkých tvaroch s koreňom *•môc/ž rovnaké.

Vplyv nárečia na výslovnosť ô

Slovenský hovorený korpus sa nezameriava na zmapovanie nárečových prejavov, napriek tomu sa nedá vyhnúť prípadom, že hovoriaci vo svojom prejave použije nárečové slovo, výraz alebo celú frázu. S typickým použitím dvojhlásky ô v relačnej morféme adjektív sme sa stretli predovšetkým pri hovoriacich zo stredoslovenského regiónu. Boli to len po 2 výskyty slov *dobró* a *peknô*, 1 výskyt slova *krásnô*. Takto vyslovené slová mali len ilustrovať nárečie, ktoré je hovoriacim vlastné a o ktorom bol rozhovor. Ide teda o slová použité v metajazykovom kontexte:

A toto je ten rozdiel, lebo [poz] [pron=ps-] my, Liptáci, my sme mali zas/zass dobré/dobró [pron=narecie], mäkké/mekô [pron=narecie], pekné/peknô [pron=narecie], tak/ta:k, ale to zas človek [pron=lapsus3], ja to tak veľmi/vel'mi [mm] dáko nepoužívam/nnepoužívam* pri/pri:* [pron=ps-] proste vyjadrovaní, ale [pron=ps-] tam je/je:* [pron=lapsus2], tam krásne vravia.*

Reč je o liptovskom nárečí a jeho charakteristických vlastnostiach; hovoriacim je muž, ktorý má viac ako 60 rokov, narodil sa v Ružomberku a aktuálne žije v Martine, nárečie podľa vlastných slov nepoužíva.

A v tej istej nahrávke ďalej počujeme vetu:

My, Liptáci, vravíme také/takô [pron=narecie], pekné/peknô [pron=narecie], [rip-] dobré/dobró [pron=narecie]. [-rip] [hh] Ale nie všetci zas to.

Hovoriacou je manželka uvedeného pána, má nad 50 rokov, je rovnako narodená v Ružomberku a v čase nahrávania žila v Martine; informáciu o používaní nárečia neuviedla.

S použitím nárečového -ô na mieste relačnej morfémy sa v spontánnom rozhovore stretneme len veľmi zriedka (okrem vyššie uvedených adjektív sú to len nasledujúce slová s jediným výskytom: *nafajčenô*, *nachystanô*, *takô*, *možnô*). Nasledujúce tri ukážky sú od panej z Ružomberka, ktorá má 78 rokov a pôsobí ako gazdiná na fare, podľa vlastných slov nárečie nepoužíva:

Naozaj bolo čo robiť na tej fare, keď privítali ta, aj koľko razy nenazdajky prišli, takže ja som musela mať stále dačo po nachystané/nachystanô.

...no a nakoniec potom sa už aj písalo aj všetko možné/možnô, a nakoniec dobrá duša prišla čo, to zobrali a ja som ja sa doteraz nemôžem k tým spisom dostať ako pamiatku, t schovať to ako ruko rukopisy, nič zmocnil sa toho dakto druhý.

No vravím, no to bolo dačo krásne/krásnô to bolo, no veď to sú aj fotky nádherné.

Pani, ktorá sa narodila a žije v Bratislave a nepoužíva žiadne nárečie, zvolila tvar prídavia *nafajčenô* namiesto *nafajčené*, zrejme na ozvláštnenie prejavu:

...on tam mal vždycky nafajčené/nafajčenô dost'.

Vplyv nárečia na výslovnosť dvojhlások, samozrejme, nespočíva len v použití diftongu *ô* v pozícii gramatickej relačnej morfémy. Je badateľný aj pri zmenenej výslovnosti dvojhlások, ich nespisovnej výslovnosti, ktorá môže mať rozličné príčiny. Pri charakteristike hovorenej reči používateľov slovenčiny v okolí mesta Košice napr. J. Sabol uvádza, že hovoriaci daného regiónu spontánne, neuvedomene považujú kvantitu vokálov za nezávažný a nadbytočný jav, preto ju dodržia najmenšie. V prípade dvojhlások ju však nemôžu ignorovať úplne, preto sa snažia upraviť ich výslovnosť podľa svojich artikulačných návykov. Zosilňujú preto polosamohláskový element (vjac, pjati, vjem), prípadne ho rozkladajú do heterosylabického spojenia (vijacej, ňesijem). Dvojhlásku *ô* vyslovujú prevažne bez polosamohlásky *u*, pričom druhá, vyslovená časť diftongu, môže byť krátka alebo dlhá. (porov. SABOL, J., 2007).

Podobne by bolo potrebné pre lepšiu obraz o vplyve nárečí na výslovnosť dvojhlások zmapovať aj iné regióny, čo si však už vyžaduje úzko zameraný špeciálny nárečový výskum.

Záver

Výslovnosť dvojhlásky *ô* sa realizuje na fonologickej úrovni rôznymi spôsobmi. Spisovná výslovnosť [úo] sa často nahrádza zjednodušenou výslovnosťou monoftongického [o:] alebo [o], menej často sa vyslovuje ako [vo] či [vo:]. Naš výskum sa zamerával na odhalenie okolností, ktoré vplývajú na zmenenú výslovnosť tejto dvojhlásky, keďže práve tie patria k najcharakteristickejším znakom slovenského zvukového systému (porov. Sabol – Bónová – Sokolová, s. 28).

V našej sonde sme sa venovali overovaniu závažnosti jednotlivých faktorov na výslovnosť diftongu *ô*. Zistili sme, že relevantné sú vlastnosti prehovoru, ktoré sa dajú vyčítať z metadát o nahrávke (spontánnosť/riadenosť a formálnosť/neformálnosť rozhovoru), ako aj parametre určujúce vzťah medzi hovoriacimi (hovoriaci sa poznajú/nepoznajú, sú rovnocenní/nerovnocenní partneri v komunikácii). Na konkrétnych výslovnostiach slova *vôbec*, ktoré sa v SHK vyskytovalo 812-krát, sme zistili, že výslovnosť slova s *ô* bola preferovaná v spontánnych aj riadených prehovoroch, *ó* za *ô* bolo vyslovované častejšie v riadených rozhovoroch, krátky vokál *o* nahrádzal *ô* viac v spontánnych prejavoch. Vo formálnych aj neformálnych prejavoch opäť prevažovala výslovnosť s *ô*, pričom zamieňanie diftongu za krátky alebo dlhý vokál bolo približne v rovnakom pomere. V prípade, že sa hovoriaci nepoznali, bola frekvenčne najviac zastúpená výslovnosť s *ó*, ak sa hovoriaci poznali, výslovnosť bola najčastejšie s *ô* a pri zjednodušení diftongu sa častejšie uplatňovalo krátke *o*. Tendencie k preferovaniu istého spôsobu výslovnosti pri rozhovoroch

s parametrom rovnocennosť partnerov oslaboval počet nezistených údajov.

Najfrekvencovanejšími slovami s *ô* v SHK boli slová s koreňmi *•MÔC/Ž, [PÔ]SOB, MÔJ, *SKÔR a VÔBEC. Spisovná výslovnosť s *ô* sa najviac uplatňovala pri slovách s koreňom SKÔR (najneskôr, najskôr, neskôr, skôr) a [PÔ]SOB (pôsobiť, spôsobiť, spôsobať, prispôsobiť, zapôsobiť a ďalšie). Dlhý vokál *ó* nahrádzal *ô* najviac v slove *vôbec*, krátke *o* namiesto *ô* sa vo výslovnosti vyskytovalo pri zámene *môj*.

Pri overovaní vzťahu výslovnosti dvojhlásky a jej pozície v rámci slova sme zistili, že tento faktor nezohráva dôležitú úlohu, diftong *ô* v 1., 2. aj 3. slabike slov s koreňom *môc/ž* sa realizoval vo vyrovnanom zastúpení, z čoho tiež môžeme vyvodiť hypotézu, že relevantnejším faktorom pre výslovnosť bude zvukové okolie diftongu.

Vplyv nárečia na výslovnosť dvojhlásky *ô* si vyžaduje osobitný výskum, v našom príspevku sme poukázali na najtypickejší vplyv v stredoslovenskom regióne, kde sa *ô* vyskytuje v pozícii relačnej morfémy adjektív a prídavných mien.

Bibliografia

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Redigovali: J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda, 2003.

KRÁL, Ábel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Martin: Matica slovenská, 2005. 423 s.

KRÁL, Ábel – SABOL, Ján: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 390 s.

SABOL, Ján – BÓNOVÁ, Iveta – SOKOLOVÁ, Miloslava: *Kultúra hovoreného prejavu*. Prešov: FF PU v Prešove, 2006. 254 s.

SABOL, Ján: *Hovorená podoba slovenčiny v Košiciach a okolí*. In: *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2007. s. 92 – 101.

Slovník slovenského jazyka. Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar, CSc. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959 – 1968.

SOKOLOVÁ, M. a kol.: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka, 1999.